

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационния труд на докторанта асистент *Теодора Велева Ризова* на тема " *Управление и организация на използването на минералните водни лечебни ресурси на България за здравен туризъм*", представен за присъждане на образователната и научна степен „*Доктор*“, в департамент " *Бизнес администрация*", Нов български университет, София

Рецензент:

доц. д-р Иванка Димитрова Янакиева

Институт по аграрна икономика, София

Шифър на хабилитирането: 05.02.18 "Икономика и управление (по отрасли)"

1. Обща характеристика

Представеният дисертационен труд е посветен на актуален и значим проблем за България. Неговата значимост се обуславя от факта, че страната е богата на минерални водни ресурси, една от най-богатите в света, със силно изразено лечебно действие - над 200. Общият годишен обем на експлоатационните запаси на минерални води в България е голям, но само половината се използва за различни, главно стопански цели. Балнеолечението има редица предимства пред медикаментозното, но това толкова ценно природно богатство в България не се използва пълноценно. По тази причина настоящата дисертация е особено актуална и полезна.

Дисертационният труд съдържа увод, пет глави, заключение и библиография, с общ обем 160 страници. Той е добре структуриран. Целта и задачите са правилно формулирани и дават възможност да се проведе задълбочено научно изследване. Основната цел е да се изследват възможностите за прилагането на синергетичния подход при управлението на минералните водни ресурси за нуждите на здравния туризъм и максимизиране на резултатите от неговото прилагане. За постигането й докторантът си поставя редица задачи. Използвани са 85 литературни и нормативни източници, които са цитирани коректно, като са използвани собствени анкетни проучвания. Стилът на изразяване е ясен, точен и научен.

2. Постигания и приноси в дисертационния труд

Основните образователни постижения и приноси в дисертацията могат да бъдат обобщени в следните направления:

Добре е аргументирана необходимостта от прилагане на системния подход при управление на сложната система от природни, икономически и управленски потенциал

при здравния туризъм, както и характеристиката и спецификата на устойчиво управление на този комплекс. Разкриват се противоречията между взаимната свързаност и диверсификацията, и трудното разрушаване на създадените връзки в миналото. Докторантът правилно приема необходимостта от съгласуване на целите на отделните подсистеми, с отчитане на специфичните моменти на фазови преходи, и от кардинална промяна. Препоръчва управлението на здравния туризъм да отчита особеностите, като мултиплицира положителните ефекти от синхронизацията на фазовите преходи и минимизира отрицателните. Изхожда от особеностите и комплексността при управлението, в което участват елементи от различно естество-природни, технологични, кадрови, социални, организационни, а понякога и политически, както и външни фактори с естествена или антропогенна природа, и икономиката на района.

Сполучливо са характеризирани изискванията на синергитичната парадигма при управлението на здравния туризъм- адекватност и взаимосвързаност на Програми и Стратегии, и на всички елементи по между им. Разглежда и критично оценява основополагащите документи за управление. Правилно възприема мнението, че те следва да отчитат взаимодействието на природните, техническите, технологичните, човешкия фактори, икономиката на района и други специфики, способността на туристическата дейност бързо да се адаптира към динамичните изисквания на потребителите и конюнктурата, взаимосвързаността на общите документи за управление на туристическия отрасъл на различните нива на управление- национално, регионално и местно.

Въпреки различията на регионалните стратегии като цяло, те имат общи елементи. Авторът обобщава общите проблеми и акцентира на положителните различия между тях. Като пример посочва Областната стратегия за развитие на Кюстендил и Общинската стратегия на Велинград. В тази на Кюстендил са конкретизирани онези видове туристически дейности, за които има необходимите ресурси. На първо място се поставя здравния туризъм. Оценката на докторантът е положителна от гледна точка на системния подход на управление, тъй като той се съчетава и с други видове туризъм- зимния, ловния, планински курорт, обвързани с природния, материалния и човешки потенциал. Положително в Стратегията на Велинград е оценяването на всеки фактор чрез SWOT анализ, което заостря вниманието на силните и слабите страни и така подпомага потенциалните инвеститори. Правилна е оценката, че основен проблем са недостатъчните инвестиции, но

използването на минералните водни ресурси не трябва да бъде на всяка цена, а в съответствие с националните и европейски стандарти, и тяхното опазване. Прави верните изводи на базата на анализа на Стратегиите- че няма унифициран механизъм, чрез който те да намерят реализация и че е необходима коренна промяна в моделите на управление на микро ниво. В Глава 4 авторът се опитва да запълни тази празнина на базата на собствено емпирично изследване.

В Трета глава докторантът анализира правната рамка и основните изисквания, свързани с главно с екологични и социални проблеми, и много правилно акцентира на комплексния характер на рекреационните природни ресурси и на тяхното влияние върху здравния туризъм. Аргументира становището си, че минералните водни природни ресурси не могат да се разглеждат изолирано, а като елемент от природния климатичен комплекс, нивото на обслужване, инфраструктурата, климатични фактори, морския ресурс, квалификацията на персонала, развитието на материалната база, съответствието между техническото и технологично ниво, историята и културата на дадена местност. Разглежда два подхода на ползване на природните ресурси- пасивен и активен, като препоръча активния.

Характеризира много точно, комплексно и всеобхватно благоприятните условия за развитие на здравния туризъм в България- природно-климатични, големи запаси на минерална вода, предпоставка за устойчиво развитие на туристическия бизнес, липса на големи замърсители и неблагоприятни природни фактори, направени медико-биологични изследвания на водите, благоприятно географско разположение за туристите. В повечето курортни центрове съществуват възможности за съчетаване на курортния и лечебен туризъм с екологическия, селския, спортния и маршрутно-познавателен туризъм. Релефът благоприятства изграждането на спортни и технически съоръжения, снабдяване с необходимите ресурси на туристическите обекти, изграждане на инфраструктура.

Докторантът показва много добро познаване на нормативната база, свързана с управлението на здравния туризъм, както нашата, така и на Европейския съюз. Проблемите с опазване на водите имат многоаспектен и комплексен характер и в дисертационния труд са анализирани и оценени подробно. Констатира разминаване между националното и европейското право в сектор "Опазване на водите". Разглежда основните източници на правни норми за регулиране, използвани в Конституцията и основно в Закона за водите, в който се прави разграничаване между различните категории води. Положително определя, че в Закона за минералните води се

разглеждат като отделен елемент на правно регулиране. Като слабост констатира, че не се споменава нищо за природните комплекси или материята се урежда чрез нормативни актове, което намалява значението им и е условие за злоупотреби. Новото е, че за пръв път се определя вида на собствеността на водите и е въведен единен режим на водоползване. Добре познава нормативната база, регулираща устойчивото проучване, използване и опазване на минералните водни ресурси, използването им от частни лица, категоризацията на подземните води. Прави анализ и оценка на Закона за туризма и се присъединява към извода, че той не може да задоволи напълно потребностите от регулиране и възможностите за управление на здравния туризъм, както и редица други недостатъци. Докторантът е добре запознат с новите положения на внесенния проектозакон за нов Закон през 2012 г, в който за пръв път изрично се посочва регулирането на здравния туризъм.

Очертаните проблеми при прилагането на нормативните документи, успешно могат да се ползват за тяхното усъвършенстване. Авторът констатира, че нормативната база не притежава необходимата правна тежест, страда от определено ниво на обобщение, което се отразява негативно в практиката, съществуват пропуски при контрола или „вратички“ за заобикаляне на нормативните документи. Недостатък е и че не са отразени възможностите и перспективите за развитието на балнеоложки, СПА и УИЛНЕС туризъм. Прави извода, че административното регулиране на отношенията с инвеститорите не дава желаните ефекти, тъй като не получават достатъчна гаранция от държавните и местните органи на власт, а те самите не разполагат с достатъчно собствени средства. Като резултат понякога концесиите се получават от инвеститори, които не могат да приложат сериозни програми за развитието и често целят само бързи и лесни печалби.

Принос на докторанта са препоръките за промени в нормативната база. Прави много полезни изводи и препоръки, касаещи нормативната база за управление на минералните водни ресурси, които могат да съдействат за тяхното опазване и повишаване на ефекта от използването им. Въвежда понятието „природен комплекс“, което ще допринесе за избягване или ограничаване на неправомерната употреба. Така ще може да се въведе и специфична уредба на тази категория, която е една от предпоставките за ефективното им използване. Предлага в това понятие да се включат подземните и надземни ресурси, въздуха, флората, фауната на съответния обект, както и да се създаде специализиран орган, в чиито пълномощия да влиза използването на природния комплекс, подобно на басейновите дирекции.

Целесъобразно е предложението за въвеждане на понятието "ефективно използване" с определяне на границите, близки до оптимума, за всеки конкретен ресурс, както и стандарти чрез нормативен акт. Това е важен елемент за устойчивото развитие на региона. Обоснова необходимостта от създаване на съответни органи в рамките на съществуващите министерства и ведомства, като се ползват компетентни експертни мнения, а не администрацията сама да решава. Препоръчва създаването на неправителствен орган, който да я подпомага.

Докторантът защитава тезата, че са необходими нови организационни форми при използване на природните ресурси, които да стимулират влягането на инвестиции за пълноценното им използване - специфично публично-частно партньорство, на практика форми на консорциум. Определя като разликата от другите партньорства, че инвеститорите трябва сами да осигуряват необходимите инвестиции, а органите на държавната и местната власт - преференции. Това е нов подход, който изисква промяна и в нормативната база. За целта препоръчва приемането на Закон за минералните водни ресурси. Тази своя теза защитава аргументирано. Подробно и задълбочено изброява предимствата от приемането на такъв закон, което определено е принос на докторанта.

Разглежда въпроси, свързани с иновационния и синергетичния подходи в здравния туризъм и използването на минералните водни ресурси. Прави преглед на различни мнения на понятието "иновации", като ги коментира професионално и предлага свое виждане, обвързва го със синергията и го обоснова аргументирано, което може да се приеме за принос. Познава добре теорията и типологията на иновациите, правилно ги интерпретира и използва, отчитайки спецификата на обекта, предмет на изследване. Препоръча да се прилагат иновации с различни типове същественост в различните предприятия, в зависимост от спецификата на тяхната дейност. Подробно пояснява кои тип за кои вид производство е подходящ и от какво се обуславя. Прави обосновани и компетентни преценки на разглежданите типологии иновации и как да намерят приложение в рамките на туристическата дейност, на характеристиките и спецификата на иновациите в нея, кое определя приложението на една или друга типология в туризма и др. Това представя докторанта като изследовател, който освен, че владее теорията, може да я приложи и на практика. Една от съществените характеристики на иновациите в здравния туризъм е и сравнително бавната им възвращаемост и по-висок иновационен риск, като пояснява подробно причините. Традиционните подходи за намаляването на риска са разгледани в многобройни

източници, затова докторантът се спира на допълнителните, в частност на създаването на дублиращите подсистеми.

Прави обстоен анализ на управленски модел за използване на минералните водни ресурси за нуждите на здравния туризъм, като в него посочва силните и слаби страни на управлението, както и факторите, които оказват въздействие върху неговите качествени компоненти. Изследването се базира на собствени данни, събрани чрез анкетно проучване на 3 туристически обекти, като обосновава съображенията си за този избор. Анкетирани са голяма група от 150 респоденти, с различна възраст, пол и цел на посещението. Фактът, че извадката се състои от 3 групи- 1 на случаен принцип и 2 целеви- сред персонала и мениджмънта, и представители на местната администрация, е предпоставка за комплексна и разностранна оценка от различни позиции, а от там и за обективност на информацията. Тя обхваща широк и важен кръг от направления: разпределение на клиентите в туристическите бази по пол, възраст и цел на посещението, оценка на потребителите на материалната база и обслужването, мнението на персонала, за резервите в туристическите обекти, оценката на принадлежащи към кльстъра на местната власт за най-подходящата организационна форма за развитието на здравния туризъм и използването на минералните водни ресурси. На база на получената информация извършва задълбочен анализ на прилагания управленски модел за използването на минералните води в здравния туризъм и полезни изводи и препоръки, които могат послужат на управленските органи в туризма за вземане на управленски решения, с цел повишаване на неговата ефективност. Извършеното империческо изследване представят автора като изследовател, способен да прави самостоятелни изследвания, да разкрива проблемите и да търси решения.

Достоинство на настоящия труд, че се анализират и търсят възможни стратегии на развитие на управлението на минералните водни ресурси за нуждите на здравния туризъм във важни направления- подобряване технологичните схеми на използване и разширяване на диапазона на приложението им; усъвършенстване на управленския модел, с цел постигане на оптимизацията на функциите на управление и подобряване обслужването на клиентите; подобряване на рекламната и маркетинговата дейности. Правилна е оценката, че в страната съществуват туристически обекти, които по своите характеристики и възможности за използване на природните ресурси се доближават до добрите практики в Европа и света. Предлага усъвършенстването на управленския модел, за да се постигане оптимизация и максимален ефект. За целта разкрива

трудности, слаби звена и резерви, както и конкретни фактори, схеми и форми, които са в основата на една успешна стратегия в здравния туризъм, и прави полезни изводи и предложения за практиката. Подкрепя ги с конкретни примери в различните области, което дава по-голяма яснота и ги прави по-разбираеми и лесно приложими.

Принос на докторанта е обосновката за прилагането в управлението на минералните водни ресурси в една нова светлина - управленския модел, ползващ системната (синергетична) теория. За целта дава характеристика, базираща се на синергетичния подход: многоелементност, активност и зависимост на елементите за управление от външни въздействия, хистерзис на действията при обекта на управление, нелинейния и "прагов" характер на протичащите в системата процеси и др. Доказва, че кибернетичният подход в своята чиста форма се е изчерпил и вече не е в състояние да отговори на изискванията на съвременните условия. Като алтернатива предлага синергетичния модел за управление, в основата на който стои идеята за самоорганизация на системата. Адаптира синергетичния подход към управлението на минералните водни ресурси, за нуждите на здравния туризъм, който може да се посочи като нов подход към организацията на дейността.

3. Бележки и препоръки по рецензирания дисертационен труд

Към разработката могат да се направят и някои редакционни бележки, но доколкото те не намаляват качествата ѝ, няма да спирам на тях.

– В точка 8 на Увода, стр. 11, в източниците на информация не е посочено собственото проучване на докторанта чрез анкетния метод на 3-те туристически обекти;

– В Глава първа, точка 1, стр.12, оценката, че „пред туристическия бранш не стоят ясно формулирани цели и на практика липсва държавна визия по отношение развитието на този икономически сектор”, считам за пресилена и едва ли достатъчно основателна. Проблемите са правилно очертани, но такава оценка по отношение на целите и визията е доста категорична.

4. Публикации по дисертацията

Посочени са 13 публикации- 1 монография, 1 студия, 7 статии, от които 3 на руски и 1 на английски език, и 4 доклади- 2 на руски и 2 на английски език. Статиите са публикувани в реномирани научни списания и сборници, а докладите са представени на важни български и международни форуми. В тях са публикувани съществени части от дисертационния труд между които има такива с методически и методологически характер и представят докторанта не само с добра теоретична подготовка, но и с

принос в това отношение, както и важни и полезни за практиката решения и предложения, с което изследванията му добиват и обществено признание. Нещо повече- докторантът е получил награда "Златен приз за висок професионализъм при обучаването на кадрите в туризма за 2012 г на МИ ЕТ на Експо Ваканция" -2013 г.

5. Автореферат и справка за приносите на дисертационния труд.

- Авторефератът отговаря на изискванията и добре представя структурата, съдържанието и същността на дисертацията.
- В автореферата докторантът е успял да предаде основните виждания, идеи, постигнати резултати, изводи и препоръки в дисертационния труд.
- Справката за приносите е направена коректно и сполучливо, в синтезиран вид и реално отразява основните приносни моменти.

Заключение

Представеният ми за рецензия дисертационен труд показва, че докторантът добре познава литературата, научните достижения в областта на теорията и методологията и търси ефективни решения на изследваната проблематика. С него авторът се представя като изследовател, който може да подбира важни проблеми, да провежда самостоятелно научно изследване, умее да откроява проблемите и да търси начини за тяхното успешно решаване.

Въз основа на изложеното по-горе считам, че предложения ми за рецензия дисертационен труд отговаря напълно на изискванията на Закона за развитие на академичния състав на Република България, Правилника за неговото приложение и Наредбата за развитието на академичния състав на НБУ, поради което с убеденост предлагам на Научното жури да препоръча на уважаемите членове на Научния съвет на Департамент "Бизнес администрация", при НБУ, да гласуват за присъждане на образователната и научна степен "**Доктор**" на асистент **Теодора Ризова**.

20.05. 2013

Гр. София

Рецензент:.....

/ Доц. д-р Иванка Янакиева/